

*Hier rust Hendrik Albertus Daniel Blaauw
 Lit van den H. Echbari Volksraad voor het
 destrek van Lydenburg C.Z.A. Republiek en
 is geboren op den 20 sten Maart 1819 hier
 overleeden te Pretoria met de raatzittin
 op de 28ste Ochttober 1881 en den ouden
 van 62 jaar ie 7 maanden in 8 daagen'
 cezoncen hier by het graf Krisstina
 Alida Blaauw, geb. Loek..... Ps. 10s.8.'*

In the Volksraad Minutes under the Chairmanship of C.J. Bodenstein on Zaturdag, 29 October 1881, Article 228 reads: *'De Voorzitter deelt aanden Volksraad het treurig nieuws mede, dat het den Almagtige behaagd heeft, een der geachte mede-leden, den Wel. Ed. heer H.A.D. Blaauw, van den tijd in de eeuwigheid op te roepen. In de laatste dagen had de overledene zijne belangen nog opgeofferd aan die van zijn land en volk.'* The minutes continue by advising all that the funeral would be the following day at 4 p.m. and that F.G. Joubert will address thoses present at the grave side.

Article 264 of the Minutes for the 1st November 1881, the Vice-President gives notice that the cost of the funeral expenses of Mr. Blaauw, will be paid by die Government.

Further information regarding Blaauw's background and history is not known, but like other Pioneers, Blaauw died in Pretoria while serving his country and found his last resting place in the Church Street Cemetery.

BODENSTEIN. C.J.

Cornelius Johannes Bodenstein, born at Beaufort West, C.P., was a son of Johannes Bodenstein who emigrated from Germany, and later joined the Trekkers to Natal where he became Secretary to the Volksraad, later serving as magistrate and harbour master.

The family left Natal for the Transvaal and Bodenstein Snr. died on the trek to the Suikerboschrandt, (Heidelberg).

Cornelis married Magrietha Hattingh, a daughter of Anna Retief. On his arrival in the Transvaal, he settled at Mooiriviersdorp (Potchefstroom) serving as Fieldcornet, then Commandant and later as Magistrate for the district.

Bodenstein was a member of the Zuid-Afrikaanse Republiek Volksraad for fourteen years, from 1870 serving in the capacity as Chairman and Vice-President; he was in command of the Transvaal Contingent against Chiefs Malap and Moshesh in the Orange Free State. He died in 1885, a year after resigning as Volksraad Chairman.

BOER GRAVES. More Correctly Burg(h)er Graves

Records of British Military action in South Africa during the Second Anglo-Boer War reveal that they had some 449 000 men in the field and suffered 97 500 fatal casualties including those who died of disease.

Burg(h)er strength and casualties are not recorded but estimated figures

are that 60 000 were in the field and that 6 000 died. These are the Country's heroes that should lie in God's Acre.

You see before you, a new GARDEN OF REMEMBRANCE created by the War Boards Control, completed in 1982 - a token of respect and homage to those who laid down their lives for the country they loved.

The Boer soldiers buried here are not the only Pretoria casualties. Some lie buried on the battlefields where they fell and others were taken back to their farms by comrades or family for burial.

General Piet Joubert died in Pretoria and after a military funeral service, his body was taken to his farm Rustfontein in the Wakkerstroom district for burial. Others are buried in family plots in the cemetery.

BOSMAN. H.S.

Ds. Hermanus Stephanus Bosman born on the farm Nobelsfontein, Victoria West, C.P. in 1848. He was first a clerk in a general business and was encouraged to the ministry by Rev. A. Murray. Bosman was called to the Pretoria Congregation of the Ned. Hervormde Church in 1876 which he served until he retired in 1926. He died in 1933.

He saw the erection of the 'Groote Kerk' and his parsonage in Koch Street from funds received from the Government when Church Square was purchased. Koch Street's name was changed to Bosman Street in January 1942 on the suggestion of Councillor George Brink.

Ds. Bosman founded Prospect Seminary Girls' School (the name of a building in Schoeman Street, off van der Walt Street commemorates its position) in 1877 and encouraged two American teachers to run the establishment (see Clary).

H.S. married Aletta Hendrina, granddaughter of the Rev. D.A. Fourie of Cape Town; she took an active part in the relief work of the inmates of the Irene Concentration Camp.

The first two Jacaranda trees to decorate Pretoria streets were planted by the Mayor, Mr. Kirkness on the corner of Bosman and Boom Streets opposite the residence of Mr. James Clark, the florist who donated the trees.

The horse-drawn bus service operated by A.J. Gough had their stables in Bosman Street where Maritime Building now stands.

BOURKE FAMILY

The first Bourke name that comes to mind in Pretoria is Edward Francis Bourke of Barton Keep (now Church property) in Jacob Mare Street. He was Pretoria's first elected mayor in 1903, his name is commemorated in a street in Sunnyside which was previously called Buiten Street.

Eddie was born in Pietermaritzburg and after investigating the possibilities of a commercial existence in the Transvaal, came and settled permanently in Pretoria in 1877.

His general dealers business stood on the north-western corner of Church and van der Walt Streets, later sold to John Jack and the corner now occupied by Garlicks, which in turn will make way for the new Verwoerd Square some time in the future.

Besides being connected with George Heys' mail contract between Pretoria and Kimberley, he established the Bourke Trust Company specialising in administering funds and estates. The building of the same name which housed his headquarters was sold and demolished to make way for the new Old Mutual Centre.

Eddie's brothers also played a part in Pretoria's history and Transvaal history. Tom was a prospector and his name is remembered by all crossing the bridge to view Bourke's Pot Holes in the Eastern Transvaal. Brother George was in the coal business in Pretoria; his home Kenturk in Sunnyside was named after their ancestral home near Castlereagh, County Mayo, Ireland. This property was used as a hospital during the Second Anglo-Boer War.

The tombstones bear names of the family and their ancestry. John Barton, son of George, died on active service in 1916 at the age of 21. His second name recalls the fortified manor house from where they originated.

Myles Bourke who departed this life a few years ago will be remembered for the part he played in the entertainment of troops during the last war and his theatrical work thereafter.

BOUSFIELD. H.B.

Bishop Twells of Bloemfontein in the Quarterly Bulletin of 1864 writes '*if we are to listen to the cry from the Transvaal "come over and help us"; we need more Priests and funds.*' In 1863 Mr. Albert Brodrick collected funds whilst on holiday in England. During that same year the Bishop again visited his Pretoria flock and recorded, '*In this pretty little town in the far interior staying with the Lys family and held Sunday Services in the Council Chamber kindly lent by the Government.*'

In 1870 the Rev. J. Harris Wills came to Pretoria and conducted services regularly in the Government schoolroom and the Rev. Sharley was appointed first Rector in 1874.

The first St. Albans Church was built in 1872 on the site of what later became the Langham Hotel in Church Street West of the Square which was demolished a few years ago. St. Albans moved to Schoeman Street in 1879.

Bishop Bousfield, first Anglican Bishop of Pretoria, arrived in 1879 and founded two schools. His house stood on the corner of Andries Street, the site now occupied by Wesley Church.

Bousfield left Pretoria on the outbreak of the Second Anglo-Boer War and died in Cape Town in 1902, he is buried at Stellenbosch.

Members of his family are buried in the Church Street Cemetery and a memorial tablet to the Bishop was erected.

BRAY. EDWIN

Sacred to the memory of Edwin Bray second son of the late James Bray, is the message on the white marble cross, far from his land of birth.

A humble message of a great pioneer who opened up the mineral riches of the Transvaal, which in his day, was compared with the fabulous realm of the Arabian kingdom and the riches of King Solomon's Court of Biblical times

Bray, a Yorkshire miner was in his early forties when he trekked the

wilds of the Transvaal in the 1870's examining every step of the way prospecting for hidden wealth.

He discovered lead in the Marico area in 1875 which proved unpayable, disappointedly he turned his back on the site which since then bore the name Bray; he became the first person to mine coal in the Orange Free State.

In 1882 he was fossicking in the hills behind the village of Barberton, where, in 1885 he uncovered a gold vein so rich, that the Commissioner called it The Golden Quarry (Bray's Golden Quarry), because his find was more gold in stone than stone with gold.

With this partner's discovery of the Oriental Reef and another close by which was called the Edwin Bray Reef, the unit became the richest property in the country. The company later fell under the control of the Lewis and Marks Syndicate.

It was Bray's discovery that created the fairy story 'Eureka City' township housing the many hundreds of employees working the find above Fig-tree Creek.

Sheba, the mysterious Queen of Solomon's time, The Great Sheba of the Golden Republic of the previous century both seem to have something in common, something was lost, the Biblical Sheba's source of wealth, and Bray's wealth and health.

Bray died in Pretoria in 1877 and his story ends there. No record of his wife is found, but a photograph exists showing his son in the garden of the house they occupied at Eureka.

BRITISH WAR GRAVES 1900-1902

This military section occupies a large portion of the cemetery. Some 39 785 Officers and Men lost their lives in South Africa up to the end of August 1900. 28 222 men of all ranks were hospitalized under the heading 'disease' mainly enteric fever of which some 5621 died and filled many cemeteries throughout the country.

By the end of the war in 1902 many more thousands were hospitalized and died of the illness. The old Volks Hospital in Potgieter Street being too small to accommodate all the wounded and sick, the military authorities took over buildings and homes turning them into hospitals. The yet uncompleted Palace of Justice was one of such buildings, this 'hospital' was formally opened by Field-Marshal Lord Roberts on 11th July, 1900; wards were furnished by Messrs Lewis and Marks, Tom Beckett, George Heys and Andrew Johnston.

Other places used for hospital purposes were: the Staats Meisjesschool (Hamilton School), Kenturk, home of George Bourke in Celliers Street, Sunnyside, Mr. Tom Beckett's, Merton Keep in Eastwood, Arcadia where Prince Christian died.

'Sons of the Empire' lie buried here in a foreign acre, their graves were tenderly cared for by the Guild of Loyal Women and are now looked after and protected by the National War Graves Board.

As was the military custom of that time, officers were buried apart from other ranks, their graves are found on the perimeter. Also buried apart are two Australians, court martialed and executed for plundering and murder.

BRODRICK

Isabella Louisa and Cyril Ernest, wife and son of Albert Brodrick, a colourful personality who established one of Pretoria's first commercial firms at No. 1 Church Square where Barclays Bank now stands.

Brodrick (a street in Groenkloof was named after him) was born at Hampshire, England in 1830. It appears that he worked his way to Pretoria arriving here in 1859/60.

His wife was a half-sister to Robert Lys and related to the Struben family. His son died in 1864 and his wife in 1873.

Brodrick with the Rous's Froude's and Lys family were instrumental in founding the Anglican Community in Pretoria.

'Albertus Broodryk' as he was called by the locals was a friend respected by his customers and others. When the Civil War of 1861 ended, Brodrick amongst others landed in court on charges of aiding the rebel side under General Schoeman. When asked to plead, he replied 'I don't know, I was divided into two parts, my left supported Schoeman and my right stood firm by the Government'.

'Albertus Broodryk's left side', summed up the Judge, who was President Kruger, 'has pleaded guilty of high treason and is fined 500 rixdollars. Your left leg will be placed in the stocks until your fine is paid'.

'Your right side', went to Kruger, 'I greet you as a firm friend of the State and as you were unable to do active service the court commandeers ten slaughter oxen from you to aid the side you support'.

Brodrick invested in mining ventures and farms, one of which was 'Gedult' on the East Rand which he sold for a few pounds to President Kruger, some years later the scene of a rich gold strike.

Albert told the history of Pretoria and his friends in light vein poetry, which was printed and much sought after as Africana today. He returned to England in 1879 and died in 1908.

BROOKS. JAMES

James Brooks, Government Surveyor, who surveyed the original, but unused route of the Pretoria - Lourenco Marques railway line, which was later re-surveyed by General Machado, after whom Machadodorp was called.

Brooks lived on property he called 'Brookhouse' in Brook Street near the present Berea Park. He later acquired portion of 'Uitval ground' east of Pretoria and had James Fehrsen lay out a township which he called Brooklyn, transferring the names Brook House and Brooks Street to this township. The street bearing his name at Berea Park is now called Reid Street.

Brooks was responsible for laying out a government township on the East Rand known as 'De Springs', he wished to couple his name 'which means a stream' to his labours i.e. Brookdorp or Brooklands, but changed his mind when he realized that Broek in Dutch meant trousers - so he called the place Springs, which it still is.

The 's' in his surname was omitted when he named Brooklyn, Brook House and Brook Street. The latter was rectified by the municipality a few years ago.

Brooks was born at Invergarden on the banks of the Cromary Firth, Scotland. He died at his residence in November, 1901 at the age of 60. His step-daughter, Katie Mackenzie neé Struben lies buried with him.
(to be continued)

T.E. Andrews

SOMMIGE NASIONALE GEDENKWAARDIGHEDHE IN EN OM PRETORIA

Nasionale gedenkwaardighede word deur die Minister van Nasionale Opvoeding op aanbeveling van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede (RNG) as sodanig verklaar. Nasionale gedenkwaardighede word deur die wet (Wet 28 van 1969) beskerm en dit is 'n oortreding om hulle sonder die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede se skriftelike toestemming te verander, te verwyder of te beskuldig.

Hierdie inligtingsvelle is saamgestel vir die gerief van die baie lede van die publiek wat in ons erfenis, en daarom ook ons nasionale gedenkwaardighede, belangstel. 'n Kort opsomming van elke gedenkwaardigheid se geskiedenis en/of belang word weergegee, asook 'n foto vir maklike identifikasie en 'n klein kaartjie waarop die juiste ligging van die betrokke gedenkwaardigheid met 'n pyl aangedui word. Die bedoeling is nie dat hierdie liggingskaarte op hulle eie gebruik word nie, en daar word aanbeveel dat hulle in samehang met standaardpadkaarte en -straatplanne gelees word. Daar moet ook in gedagte gehou word dat al die kaarte nie volgens dieselfde skaal geteken is nie.

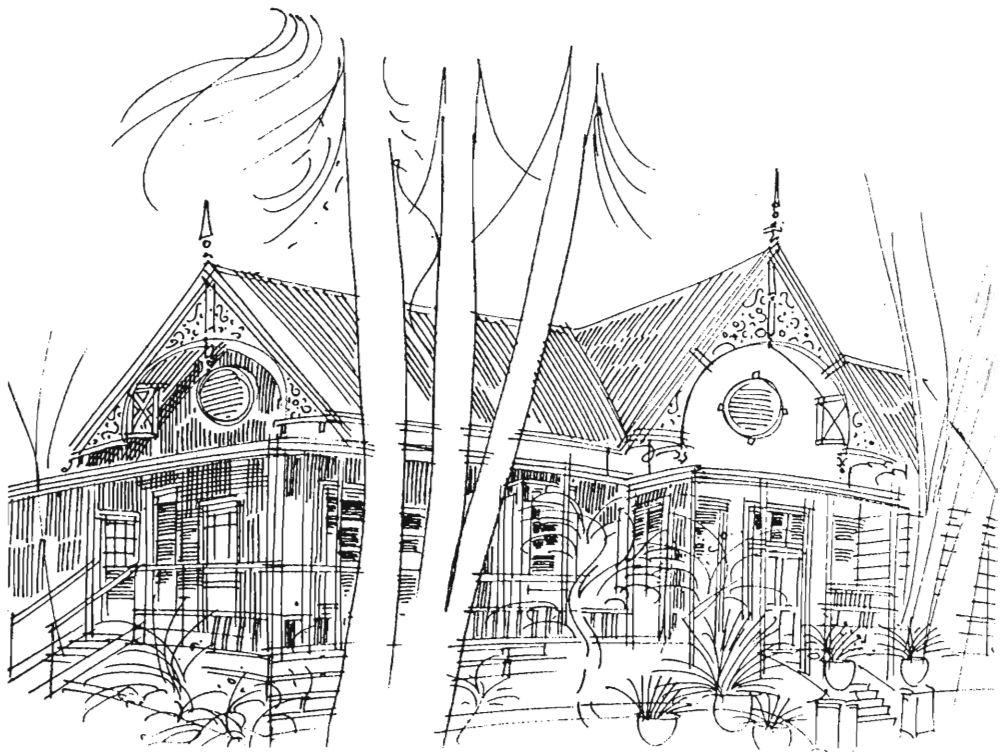
Eienaars van nasionale gedenkwaardighede is onder geen verpligting om besoekers op hulle eiendomme toe te laat nie en waar van toepassing word besoekure, voorwaardes ten opsigte van toegang of waar toegang verbode is in 'n spesiale raam op die betrokke vel aangedui.

Dit is ook 'n funksie van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede om plekke van belang met bronsplate te merk waar dit onmoontlik of onprakties is om verklaring as nasionale gedenkwaardigheid te oorweeg. Sulke plekke is ook in hierdie velle opgeneem en waar slegs 'n bronsplaat aangebring is, word dit in die teks aangedui.

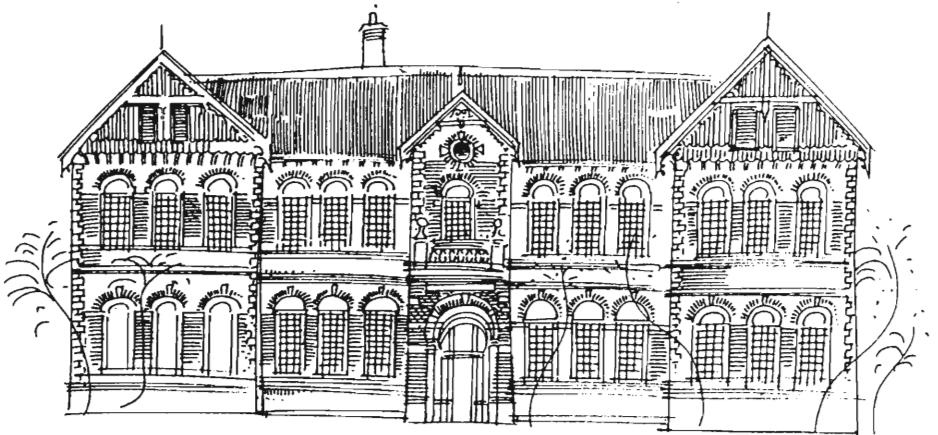
SMUTSHUIS, IRENE, DIST. PRETORIA

Vir net meer as die helfte van sy lewe was hierdie huis op die plaas Doornkloof net buite Irene die tuiste van genl. J.C. Smuts, 'n omstrede figuur in die Suid-Afrikaanse politiek, maar ongetwyfeld een van Suid-Afrika se grootste seuns.

Die feit dat Jan Christiaan Smuts nie minder nie as 27 ere-grade van akademiese inrigtings oor die hele wêreld ontvang het, is 'n goeie aanduiding van die respek waarmee sy intellek wêreldwyd bejeën is. Benewens politikus was hy soldaat, filosoof, regsgeleerde en botanis by uitnemendheid, en met sy wye bekwaamhede was dit onvermydelik dat hy 'n leidende rol, nie alleen in Suid-Afrika nie, maar ook in die wêreld sou speel. Hy was een van die groot internasionale staatsmanne van die 20ste eeu, en een van die grootstes wat Suid-

Die Smuts-woonhuis, Doornkloof (Hannes Meiring)

Hamilton Primary School (Hannes Meiring)

Afrika nog opgelewer het.

In 1908 het genl. Smuts 1 619 ha van Doornkloof teen £6 000 van D.E. Erasmus gekoop. Terselfdertyd is die Britse militêre kamp te Middelburg, Tvl., ontruim en Smuts het een van die offisersmenasies, 'n hout-en-ystergebou met 'n smal stoep rondom, teen £300 van die *Defence Department* gekoop. Hierdie huis is teen meer as £1 000 op Doornkloof heropgerig en op 24 November 1909 het die gesin Smuts dit betrek. Die bedoeling was om later 'n nuwe huis te bou, maar die gesin het so aan die sinkhuis geheg geraak dat dit nooit gedoen is nie. Oor die jare het Smuts verskeie vertrekke aangebou sodat die *Groothuis*, soos dit weldra bekend gestaan het, uiteindelik 11 slaapkamers gehad het. Ten spyte van die huis se grootte, is dit onprentensies en eenvoudige en illustreer dit duidelik Smuts se eenvoudige smaak en onverskilligheid teenoor weelde; die huis is byvoorbeeld eers in 1923 ge-elektrifiseer. Botanie was Smuts se gunsteling-stokperdjie en op Doornkloof het hy elke geleentheid benut om grassoorte te bestudeer. Daar is nie formeel tuinmaak nie en die veld is toegelaat om tot teenaan die voordeur te strek.

Gedurende Smuts se leeftyd is die huis deur baie vooraanstaande persone besoek, onder wie Lord Methuen en sy dogter Seymore wat Nuwejaar 1910 daar deurgebring het; ook die Britse koningsgesin het gedurende Februarie 1947 'n informele besoek aan Doornkloof gebring.

Ná Smuts se dood in die *Groothuis* in 1950 is die plaas deur sy skoondogter, mev. C.H. Smuts, geërf. In 1960 het mnr. Guy Brathwaite die huis en 20 ha omliggende grond van mev. Smuts gekoop met die doel om dit as 'n monument vir genl. Smuts te bewaar. Hy het 'n vergadering van organisasies van oud-soldate belê en so is die *General Smuts War Veterans' Foundation* gestig. Hierdie stigting het die eienaarskap van Doornkloof oorgeneem, die *Groothuis* gerestoureer en dit as 'n Smutsmuseum ingerig. Die huis is in 1969 tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar en vandag kan die besoeker hier 'n intieme kykie in die persoon van Jan Smuts kry wat op geen ander wyse moontlik is nie.

HAMILTON PRIMARY SCHOOL, VISAGIESTRAAT, PRETORIA

Vroeë pogings om 'n staatsondersteunde meisieskool in Pretoria te stig dateer terug na 1878, maar vir die volgende 15 jaar sou die enigste Pretoriase meisieskole twee private skole wees, nl. die *Loreto Convent School* en *St. Etheldreda's*. In 1893 het die regering van die Zuid-Afrikaansche Republiek egter twee erwe op die hoek van Visagie- en Prinsloostraat van Percy Bouet gekoop en in 1896 is 'n verdere twee erwe ten weste daarvan van Barend van Erkom gekoop. Op hierdie grond is die *Staatsmeisjesschool*, wat vandag die *Hamilton Primary School* huisves, opgerig.

Die gebou is in Julie 1899 voltooi. Dit is ontwerp deur die ZAR se Dept. van Publieke Werke en is deur die firma Daanen & Dorlas gebou. Die baksteengebou met geblokte hoeke is tiperend van die groter staatsgeboue wat uit die dae van die ZAR dateer: die simmetriese fasade bestaan uit vyf vertikale indelings met 'n beklemtoonde middelmodule. Hierdie fasadebehandeling is ook by geboue soos die Rissikstraatposkantoor in Johannesburg en die Ou Raadsaal en Paleis van Justisie in Pretoria te sien.

Die gebou was slegs 'n paar maande in gebruik toe die Anglo-Boereoorlog in Oktober 1899 uitbreek en alle skole in die ZAR gesluit is. Die oorblywende personeel van die *Staatsmeisjesschool* het hulle dienste as verpleegsters aangebied en vir 'n paar maande, tot met die Britse besetting van Pretoria in 1900, is die gebou as hospitaal vir getowde Boere gebruik.

Nog vóór die einde van die oorlog, toe lord Milner sy beleid van verengelsing begin toepas het, is mej. Edith Aitken aangestel om die *Pretoria High School for Girls* te stig. Die nuwe skool het op 10 Oktober 1902 in die voormalige *Staatsmeisjesschool* geopen en is tot 1915 in die gebou gehuisves.

Vanaf 1915 het die gebou twee skole gehuisves, nl. die *Commercial High School* op die eerstevloer en die *Commercial Primary School* op die grondvloer. Laasgenoemde se naam is in 1926 na die *Hamilton School* verander, met mnr. W.H. Atteridge as hoof. Die skool is genoem na 'n Pretoriase sakenman, Robert Hamilton, wat 'n weldoener en buurman van die skool was.

In 1929 het die *Commercial High School* uit die gebou getrek en later ontwikkel tot die huidige Pretoriase Technikon.

'n Verdere verandering het in 1931 gekom toe die *Hamilton School* in twee skole verdeel is, nl. die *Hamilton Senior School* (standerds 2-6) en die *Hamilton Junior School*. Beide skole is weereens in dieselfde gebou gehuisves, maar in 1946 het hulle saamgesmelt om die huidige *Hamilton Primary School* te vorm.

Hierdie waardige ou gebou, wat so 'n belangrike rol in die ontwikkeling van die onderwys in Pretoria gespeel het, het tot 'n groot mate ongesonde bewaar gebly en is in 1977 tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar.

Die gebou is goed vanaf die straat sigbaar, maar diegene wat dit van naderby wil besigtig, moet die prinsipaal gedurende skooltermyne tussen 08h00 en 13h00 (Maandae tot Vrydae) skakel (tel. (012) 26-6675) ten einde 'n afspraak te reël.

LANDINGSPLEK VAN DIE 'VOORTREKKER', PROEFPLAAS, UNIVERSITEIT VAN PRETORIA

Op die oggend van 4 Februarie 1920 het die 29-jarige lt.-kol. Pierre van Ryneveld en die 27-jarige vlug-lt. Quintin Brand, beide Suid-Afrikaners verbonde aan die Koninklike Lugmag en veteraan-vlieëners van die Eerste Wêreldoorlog, tesame met twee werktuigkundiges in 'n Vickers-Vimy-bomwerper, die *Silver Queen*, van die Brooklandsvliegveld in Londen opgestyg. Die vlug is deur die Suid-Afrikaanse regering geborg en die doel was om die eerste mense te word om van Londen na Kaapstad te vlieg. Drie ander vliegtuie het op daardie tydstip reeds op dieselfde roete vertrek of gereed gestaan om te vertrek en openbare belangstelling in die wedvlug was besonder hoog.

Op 6 Februarie het die *Silver Queen* Giòja del Colle naby Taranto in Italië bereik en op dieselfde aand het hy weer opgestyg om die eerste ononderbroke vlug vanaf Italië oor die Middellandse See na Afrika te onderneem. Gekwel deur storms, uitputting, die weiering van instrumentpaneelligte en 'n kwygende brandstofvoorraad, het dit die bemanning elf uur geneem om die Middellandse See oor te steek. '*Few finer incidents than this have been known in the records of aviation*' het die *Daily Telegraph* oor hierdie his-

toriese vlug geskryf. Op 9 Februarie land hulle in Kairo, terwyl een van die mededingers reeds Kartoem bereik het. Op pad na Kartoem moes die *Silver Queen* 'n noodlanding by Kurusku doen waartydens die vliegtuig onherstelbaar beskadig is. Die bemanning het na Kairo teruggekeer waar die Koninklike Lugmag 'n ander Vickers-Vimy tot hulle beskikking gestel het. Die *Silver Queen* se spesiale motore en brandstoftenks is aan die *Silver Queen II* gemonteer en op 22 Februarie kon Van Ryneveld en Brand die vlug voortsit om die volgende dag Kartoem te bereik.

Op 26 en 27 Februarie het al drie die *Silver Queen II* se mededingers onderskeidelik neergestort en hierdie vlugte kon nie voortgesit word nie. Op 27 Februarie moes ook die *Silver Queen II* 'n noodlanding by Shirati maak, maar op 5 Maart het hy Bulawayo bereik. Met die einde reeds in sig, kon die *Silver Queen II* op 6 Maart tydens die opstygning nie genoeg hoogte kry nie en die vliegtuig het neergestort. 'n D.H.9-tweesitplekvegvliegtuig, genaamd die *Voortrekker*, is inderhaas in Suid-Afrika gemonster en na Bulawayo gestuur sodat Van Ryneveld en Brand die vlug kon voortsit. Ná twee landings in Betsjoeanaland het die *Voortrekker* op 17 Maart 1920 om 16h38 op die Koedoespoortvliegveld naby Pretoria geland - 42 dae nadat hulle Londen verlaat het. Die volgende dag is die epiese vlug voortgesit en op 20 Maart het hulle Kaapstad bereik. In Suid-Afrika is die vlug met groot belangstelling gevolg en Van Ryneveld en Brand is soos helde ontvang. Elkeen het 'n prys van £2 500 van die regering ontvang en later in 1920 is beide tot ridders geslaan vir hulle bydrae tot die lugvaart.

Een hektaar van die ou Koedoespoortvliegveld, waar die *Voortrekker* tydens die vlug vir die eerste keer in Suid-Afrika geland het, is in 1980 tot gedenkwaardigheid verklaar. Die baken is deur die SA Lugmag opgerig en bevat die as van Van Ryneveld.

Skriftelike toestemming om die terrein te besoek moet vooraf by die Dekaan van die Fakulteit Landbouwetenskappe (tel 012-436051 x 478) verkry word. Toegang slegs via Suidstraat en die proefplaasdienspad. Parkering slegs toegelaat in of langs die proefplaasdienspad.

'MEA VOTA', SUNNYSIDE, PRETORIA

Ná die ontdekking van goud aan die Witwatersrand in 1886 het die Zuid-Afrikaanse Republiek se goue dekade in 1890 aangebreek. Die staatskoffers is gevul en die nuutgevonde voorspoed het ook in die regeringsetel, Pretoria, gestalte gevind. Ook die woningbou het 'n dramatiese verandering ondergaan, algaande opgeleide argitekte, ingenieurs en vakmanne die land binnegekom het. Die tradisionele aangepaste Kaaps-Hollandse huise het begin plek maak vir sierlike wonings en Maréstraat (nou Jacob Maréstraat) aan die suidekant van Burgerspark het weldra in 'n rykmansbuurt ontwikkel. Hier is verskeie deftige wonings vir Pretoria se vooraanstaande inwoners opgerig, soos *Zasmhuis*, *Palm Villa*, *Park Zicht*, *Melrose House* en *Barton Keep*. Van al hierdie huise het slegs laasgenoemde twee bewaar gebly, asook *Mea Vota* in Rissikstraat.

In 1887 het Maréstraat by Rissikstraat in die nuutopgemete Sunnyside aangesluit en ook in hierdie omgewing is 'n aantal deftige wonings opgerig.

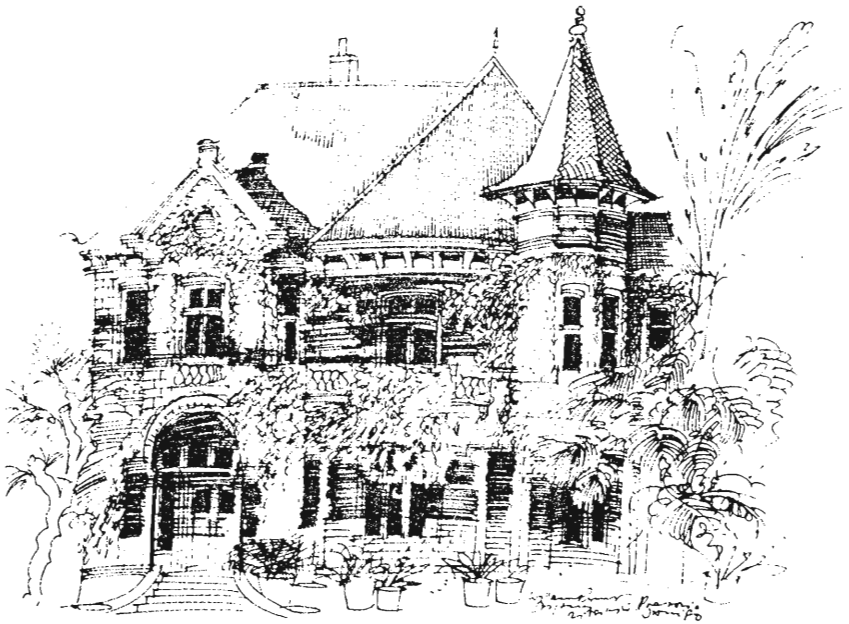
In 1898 het Antonie Westenberg en Cornelis van der Made 'n gedeelte van Erf 8 in Sunnyside van Marinus Franken gekoop en kort daarna is *Mea Vota* op hierdie erf opgerig. Dit is nie bekend wie die argitek was nie, maar aangesien Van der Made en Westenberg beide ingenieurs in diens van die Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij (NZASM) was, is dit moontlik dat een van hulle self die huis ontwerp het.

Westenberg en die Van der Made-gesin het die huis waarskynlik in 1899 betrek, maar hulle bewoning daarvan was van korte duur. In Junie 1900 is Pretoria deur die Britse magte beset en kort daarná is met die deportasie van Nederlandse burgers begin. Aangesien verskeie huise in die omgewing van die huidige Normaalkollege deur hoë amptenare van die Britse besettingsmagte bewoon is, is dit moontlik dat ook *Mea Vota* ná die eienaars se deportasie vir hierdie doel gebruik is.

Van der Made en Westenberg is beide in 1902 op 44-jarige leeftyd in Nederland oorlede en *Mea Vota* het tot 1916 in besit van hulle erfgename gebly. Daarná het dit verskeie kere van eienaar verwissel (op 'n stadium is dit aan die Pretoriase Onderwyskollege as studentekoshuis verhuur) totdat dit in die besit van mev. K.S. Noel-Barham, 'n bekende figuur in teaterkringe, gekom het. In 1978 het die Vereniging Willem Punt die huis by mev. Noel-Barham gekoop met die uitsluitlike doel om dit te restoureer en te bewaar.

Mea Vota, met sy kenmerkende hoektoring, het sekere eksterne veranderinge ná die veertigerjare ondergaan wat afbreuk aan die gebou se oorspronklike Victoriaanse voorkoms gedoen het. Die hout-en-ysterstoep en -balkon is byvoorbeeld reeds met messelwerk vervang. Die interieur het egter tot 'n groot mate ongeskonde gebly en word gekenmerk deur sierlike kaggels, houtwerk, plafonne, teëls en ligarmature. 'n NZASM-spoorstaaf is op 'n plek in die huis ingebou.

Mea Vota is in 1980 tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar.

Mea Vota, Die huis van die Vereniging Willem Punt (Hannes Meiring)

OPMERKINGS INSAKE PRETORIANA Nr. 84

Graag die volgende opmerkings:

- p.9 Dr. W.H.J. Punt was in 1908 'n leerling van die Jan Pieter Heyeskool, Amsterdam (nie *Heyer* nie).
 Jan Pieter Heye (Amsterdam, 1.3.1809 - Amsterdam, 24.2.1876) het o.m. bekendheid verwerf as volkssanger, kinderdigter en hoofbestuurder-sekretaris van die 'Maatschappij van Toonkunst'. As medikus (gepromoveer te Leiden) is hy in 1842 benoem as lid van die staatskommissie vir geneeskundige wetgewing en in 1847 as hoofbestuurder van die 'Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunde'.
- p.17 In 1948 was my huisadres: Jorissenstraat 582, Sunnyside, Pretoria.
Kol. dr. Jan Ploeger

*Mevrou Maria Elizabeth Prinsloo
(gebore Booysen)*

MARIA ELIZABETH PRINSLOO (GEBORE BOOYSEN) vertel deur Prof. H.C. Petrick

Ietwat meer as 'n jaar gelede het die bestuur van die Genootskap Oud-Pretoria aan my opgedra om die nodige aanvoerwerk te doen om die Booyesen Voortrekkergrafte, geleë tussen twee woonerwe met die nommers 979 en 991 in Van der Hoffstraat, Claremont, Pretoria, te restoureer. In hierdie klein kerkhof lê onder andere Jan Jonathan Booyesen (gebore 2 September 1833 en oorlede 20 Augustus 1880) en sy vrou Christina Maria Dreyer Booyesen gebore Hermann (gebore 13 Mei 1832 en oorlede 11 September 1893) begrawe. Onder aan elk van hulle grafstene staan die woorde 'Een van de voortrekkers van 1836'. 'n Ander rede waarom hierdie twee persone van besondere historiese belang beskou word is die feit dat twee Pretoriase woongebiede naamlik Booyesen en Hermanstad na hulle vernoem is. Die Voortrekkerkerkhof waarin hulle begrawe lê, is tans in 'n baie verwaarloosde toestand.

Toe ek bogemelde opdrag in verband met die restaurasie ontvang het, het die vraag dadelik by my opgekom: Wie is hierdie Booyesen? Ek het deur middel van die pers met nakomelinge van die voortrekkeregpaar Booyesen probeer kontak maak en so het dit gekom dat ek Mevrouw Maria Elizabeth Prinsloo (gebore Booyesen) ontmoet het.

Ek het die besondere voorreg gehad om op 24 Mei 1983 'n onderhoud te kon voer met die 91 jarige Mev. Prinsloo in Bronkhorstspuit. Sy is 'n kleindogter van die voortrekkeregpaar Jan Jonathan en Christina Maria Booyesen. Sy het haar oupa nooit geken nie, want hy is voor haar geboorte op die ouderdom van 47 jaar oorlede. Haar ouma is toe weer getroud met Thomas Dreyer. Na haar dood is sy by haar eerste man begrawe. Mevrouw Prinsloo kan onthou dat sy as klein dogtertjie haar ouma se begrafnis bygewoon het. Sy kan nog onthou dat hulle om die kis geloop het en dat haar eie moeder vir haar gesê het: 'Dit is my ma, sy word vandag begrawe'. Sy kan egter nie onthou dat sy haar ouma ooit gesien het nie.

Volgens Mev. Prinsloo het Jan Jonathan en Christina Maria Booyesen die volgende kinders gehad: Cornelis Hermanus (Kerneels), Jacoba, Jan, James Jones Herman, Zacharias Johannes Arnoldus (Hansie), Catharina, Christina Maria, Johanna (Jeanny), Meintjie (Meintjie of Jacomina) en een kind wat vroeg oorlede is. Hierdie name is nie in volgorde van die oudste tot die jongste gerangskik nie. Die seun Jan Booyesen was later Veldkornet in die Z.A.R., op hom word later weer teruggekom.

Van moederskant stam Mevrouw Prinsloo af van die Prinsloo van Slatersnek. Hierdie Prinsloo was Hendrik Prinsloo met die bynaam 'Kasteel' omdat sy vader Marthinus Prinsloo tydens die Van Jaarsveld-opstand in die kasteel opgesluit is. Hierdie Hendrik Prinsloo (Kasteel) is saam met Cornelis Faber, twee Bothmas en Theunis de Klerk op 9 Maart 1816 op Van Aardtspos opgehang, terwyl Lord Somerset die 60 jarige Willem Prinsloo, wat ook ter dood veroordeel was, begenadig het. Hendrik (Kasteel) Prinsloo en sy vrou was Mevrouw Maria Elizabeth Prinsloo se oorgrootouers. Haar eie moeder was 'n mooi Maria Elizabeth Prinsloo toe sy getroud is met haar vader Jan Booyesen.

Jan en Maria Elizabeth Booyen het op die plaas Wonderboom geboer, hulle woonhuis staan vandag nog daar en word bewoon deur een van hulle kleinkinders. Veldkornet Jan Booyen en sy vrou het ses kinders gehad: Prinsina, Christina Maria, Jan Jonathan, Maria Elizabeth (Mev. Prinsloo), Prins Daniël Jacobus (ook nog in lewe) en Anna Elizabeth.

Mevrou Prinsloo vertel verder dat haar vader as Veldkornet in bevel was oor die wyk Apiesrivier. Een van sy pligte was om toesig te hou oor 'n swart kaptein met die naam Njabél. Die kaptein moes elke paar maande by veldkornet Booyen kom rapporteer. Hy het, vergesél van 'n wag van sowat 20 man te perd die plaas aangedoen. Mev. Prinsloo kan nog onthou dat haar vader op 'n stoel onder 'n wilde vyboom gesit en met die kaptein beraadslaag het, waarna haar moeder die geselskap van voedsel voorsien het.

Veldkornet Booyen het ook ammunisie uitgereik aan die burgers van die wyk, hy het geveg gedurende die driejarige oorlog en is deur die Engelse gevangeneem.

Veldkornet Booyen het aan sy woonhuis 'n kamer gebou wat as skool ingerig is. Die eerste onderwyser was 'n Hollander, meester Van der Wel, wat eintlik 'n skrynerker was, maar goed kon lees en skryf. Van der Wel is daar oorlede en is op die plaas begrawe. 'n Verdere onderwyser wat onthou word is meester Engers wat vroeër op 'n skip gewerk het en besonder kwaai was. Mevrou Prinsloo onthou dat hy later deur 'n skoolkommissie ondervra en ontslaan is. 'n Andere onderwyser wat sy goed onthou was meester Rumpf wat uit Holland gekom het eintlik om geld te verdien met die doel om predikant te word. Rumpf het ook gedurende die driejarige oorlog geveg, maar is gevang en in die Irenekamp aangehou. Na 'n ruk is hy na Holland teruggestuur waar hy as predikant gekwalifiseer en toe na die Transvaal teruggekeer het. Ds Rumpf het 'n beroep na die Gereformeerde Kerk, Standerton aangeneem en die familie Booyen het deur die jare heg met hom bevriend gebly.

Mev. Prinsloo kan ook Theodorus (Doors) Erasmus onthou, hy was 'n buurman van die Booyens. Doors Erasmus het ook 'n skooltjie by sy huis gehad. Die doel met die plaasskooltjies was nie in die eerste plek om aan die kinders geleerdheid te gee nie, maar eerder om hulle te leer lees, skryf en reken sodat hulle belydenis van geloof in die kerk kon aflê. Nadat hierdie doel verwesenlik was, het die skooltjie dan weer ontbind. Mev. Prinsloo onthou dat die skooltjie by Doors Erasmus veral dames as onderwyseresse gehad het. Sy onthou ook nog dat 'n sekere Meneer Visser voor die driejarige oorlog by die skooltjies inspeksie gedoen het. Sy kan Doors Erasmus nog in haar geestesoog laat in die middag, nadat hy sy boerdery-pligte afgehandel het, op sy huisie se klipstoep sien sit.

Gedurende die driejarige oorlog was Mev. Prinsloo nog 'n jong dogtertjie. Die Engelse het die moeder met haar kinders van die plaas verwyder omdat hulle gevrees het dat hulle die veltende burgers van proviand sou voorsien. Hulle is nader na die stad gebring na wat vandag as Mayville bekend is. Daar moes hulle 'n ou huis betrek wat nie meer vensters en deure gehad het nie. Snags het hulle leë ammunisiekarde gebruik om die gate in die mure, waar vroeër die vensters en deure was, vir die nag toe te maak. In dié verblyfplek het hulle 2 weke vertoef, terwyl henspoppers hulle bewaak het. Hulle het in

dié stadium nog oor twee waens en osse beskik, maar die osse is later wegge-
neem en die twee waens staan toe daar.

Die kakies wou toe die gesin verder die stad in vervoer, maar Mevrouw Prinsloo se moeder het geweier om hulle besittings op die kakiewaens te laai uit vrees dat alles gesteel sou word en sy wou ook nie hulle eie waens agterlaat nie. Trekdiere is voorsien om die waens te trek tot op die mark. Vandaar is hulle na 'n huis, die waens is saamgeneem en het langs die huis gestaan. Al hulle kleinvee is weggeneem, maar hulle het 'n aantal ganse behou wat as goeie 'waghonde' gedien het.

Mevrouw Prinsloo vertal dat Pretoria in dié dae nog soos 'n plaas was. Sy onthou dat die stad na die ooste gestrek het tot wat vandag as die Caledoniese sportterrein bekend staan.

Nogeens moes die Booysen moeder met haar gesin verhuis toe sy verneem dat daar witseerkeel in die omgewing is. Hulle het toe gaan woon by ene Krisjan (Christiaan) Joubert wat volksraadslid was en die gesin kosteloos gehuisves het tot na die oorlog.

Dit was vir die skrywer 'n belewenis om 'n genoeglike middag saam met hierdie merkwaardige bejaarde Mevrouw Prinsloo, as lewende skakel met die ou Pretoria te kon deurbring. Hoewel die ouderdom hoog in jare is en die liggaam al verswak is, beskik sy nog oor 'n helder geheue en kan onderhoudend oor die verlede gesels. In terme van die Booysen Voortrekkergrafte, het ek dus die voorreg gehad om met iemand te gesels wat teenwoordig was by een van die begrafnisse.

Prof. H.C. Petrick

UIT DIE GESKIEDENIS VAN 'THE SOUTH AFRICAN REPUBLIC FRUIT AND MEAT PRESERVE WORKS', EERSTE FABRIEKEN

INLEIDING

In *Historia*, jg. 2, nr. 1. Junie 1957, het die skrywer, onder die opskrif 'Die Maatskappy 'Eerste Fabrieken in die Zuid-Afrikaansche Republiek' aandaag gewy aan die industriële bedrywighede wat sedert 1883, na die opening van 'n drankstokery, te Eerste Fabrieken, naby Pretoria, plaasgevind het.

Aanvanklik was A.H. Nellmapius in beheer van die stokery, maar na sy dood het die konsessie in 1893 in besit van die firma Lewis en Marks gekom.

Behalwe dat daar 'n drankstokery op die plaas Hatherley (Eerste Fabrieken) was, is daar ook konfyt en vleisprodukte vervaardig en bemark.

Vivian Allen het, in *Kruger's Pretoria* (Cape Town, 1971, p. 200) na die heftige stryd in die Volksraad verwys wat aan die verlening van die konsessie met betrekking tot die vervaardiging van konfyt voorafgegaan het. President Kruger het die aansoek uit alle mag ondersteun en die aansoek het geslaag. Ook verklaar dieselfde skryfster dat die kwaliteit van die konfyt wat te Eerste Fabrieken vervaardig is, volgens die publiek, nie met dié van ingevoerde konfyt vergelyk kon word nie. Ook is daar 'n kleiner verskeidenheid konfytsoorte vervaardig as dié wat ingevoer is. Ten spyte van hierdie kritiek het die konfyt van Eerste Fabrieken in 1895 'n goue medalje van die Transvaalse Landbougenootskap ontvang.¹ Met betrekking tot die reeds genoemde kritiek, kon daar verwysings in die firma se briewekopieboek (1896-1900) voor wat later die nodige aandaag sal geniet.

1. Gegewens ontleen aan die briewekopieboek (1896-1900)

Die genoemde briewekopieboek, wat briewe en ander gegewens bevat wat deur sekretaris G.H. Wallace en sy opvolger aan die Londense hoofkantoor van die firma Lewis en Marks, 3 Finch Lane, Londen, gestuur is, bevat 'n groot aantal besonderhede oor die bedrywighede van 'The South African Republic Fruit and Meat Preserve Works'.

(a) Besonderhede aangaande 1896

Uit die proefbalans van die firma, wat op 31.1.1896 opgestel is, kan o.m. afgelei word dat die konfyt- en vleisfabriek se geboue en masjinerie se boekwaarde £ 2.562:2:4 verteenwoordig het. Die eiendomsrekening is met £ 5.135:17:9 gedebiteer, terwyl die firma Lewis en Marks met £ 19.782:5:10 gekrediteer is. Die afnemers van die fabriek se produkte (handelaars) was hoofsaaklik te Pretoria en aan die Witwatersrand gevestig, terwyl 'n aantal winkeliers op die Transvaalse platteland ook voorrade van die firma op hulle rakke gehad het. Die volgende handelaars - winkeliers is o.m., met betrekking tot die aankoop van konfyt, blikvrugte en vleisekstrak genoem:

Pretoria

Bourke en Kie., A. Johnston en Kie., J. Lean, T.W. Bckett en Kie., R.C. Francis en Kie., H. Joosub, K.F. Wolff en Kie., Mahommed en Kie., Berman-broers.

<i>Barberton</i>	<i>F. Stopforth, H.D. Spring en Kie., G.G. Duncan, Winterbroers, P.R. Smith, Murray en Kie.</i>
<i>Johannesburg</i>	<i>J. Braidt, J.A. Ulyate, Beckett en Kie.</i>
<i>Brugspuit</i>	<i>Devitt en Kie.</i>
<i>Hatherley</i>	<i>J.N. Heymann.</i>
<i>Sheba Hill</i>	<i>Cohen en Ernst.</i>
<i>Fever Creek</i>	<i>A. Solomons.</i>

In totaal is, in April 1896, aan hierdie en ander afnemers, gelewer: Konfyt ter waarde van £ 270:13:3; blikvrugte ter waarde van £ 28:10:0, en vleisekstrak ter waarde van £ 13:16:0 (groot totaal £ 312:19:3).

In Mei 1896 het die totale verkope 'n bedrag van ruim £ 1054 verteenwoordig. In Junie 1896 het die verkope tot 'n bedrag van ruim £ 849:0:0 afgeneem. Op 30.6.1896 was die beskikbare voorrade soos volg saamgestel:

Konfyt (1 pondblikke, 6 d. per blik; 12 verskillende soorte) 135.907 blikke.

Marmelade (1 pondblikke, 6 d. per blik; 5 verskillende soorte) 91.325 blikke.

Gemengde konfytsoorte in kaste (teen £ 1:5:0 per kas) 600.

Konfyt en marmelade (in 2 pondblikke, 1/- per blik) 2.039.

Vrugte (in blikke van 2½ pond, 1/- per blik, 3 soorte, o.m. tamaties) 4.669.

Tamaties (in blikke van 2½ pond, 9 d. per blik) 2.986.

Konfyt en marmelade (in blikke van 5 pond, 4 d. per blik, 6 soorte) 6.066.

Kwepermarmelade (in blikke van 6 pond, 2/6 per blik) 584.

Konserwe (in blikke van 2½ pond, 1/- per blik, twee soorte) 320.

Vleisekstrak (geen gewig aangedui nie, 9 d. of 1/- per blik) 1.023.

Die totale boekwaarde van hierdie voorrade was £ 7.441:19:2.²

In Januarie 1896 was die verkope teleurstellend omdat die regering besluit het om 'n spesiale invoerbelasting van 3 d. per blik konfyt af te skaf.

Natalse en Kaaplandse produsente het van hierdie geleentheid gebruik gemaak om die Transvaalse mark te oorstroom en die verkope van die konfytfabriek te Eerste Fabrieken ongunstig beïnvloed.³

Aan die begin van Mei 1896 het Wallace 'n besoek aan Johannesburgse handelaars afgelê om te probeer vasstel wat die oorsaak was van die feit dat daar, gedurende die afgelope vier maande, betreklik min van die fabriek se produkte gekoop en van die hand gesit is. Hierdie ondersoek het aan die lig gebring dat 'n deelydse verteenwoordiger, wat teen kommissie gewerk het, sy plig versaak het. Die aanstelling van 'n voltydse verteenwoordiger en die daarstelling van 'n depot in Johannesburg sou, aldus Wallace, verbetering in die bestaande toestand bring. Tewens sou 'n reisiger aangestel word om klein-handelaars te besoek. Hierdie maatreëls sou weliswaar die verkoop bevorder, maar Wallace het die hoofoorsaak van die bestaande, onbevredigende toestand aan die volgende verskynsel toegeskryf:

'At present wholesale merchants, as a rule, decline to stock our Jams as there is no demand for them.

Several merchants who had placed orders with us in October and November last, and from whom we have received no repeat orders, were called

upon. They stated that they had no sale for the Jams, and when they supplied it to customers it was returned by them with the remark that it was bad. Evidently in the past there have been some bad batches of jam turned out, which has destroyed its reputation. This, however, will be carefully guarded against in the future."⁴

In Mei 1896 het die verkoop van die fabriek se produkte aanmerklik toegeneem en tot ongeveer £ 900 gestyg. Verdere verbetering is belemmer deur die halfjaarlikse voorraadopname, terwyl - as gevolg van die runderpes - die vervoer van en na die platteland feitlik tot stilstand gekom het.⁵

Terwyl die verkoopvooruitsigte, ten spyte van bogenoemde faktore, verbeter het, het die fabriek met 'n ander vraagstuk te kampe gekry. Nuwe masjinerie om marmelade te vervaardig, is ontvang en getoets, maar die resultaat was teleurstellend omdat die Sevilla-lemoen, wat die beste marmelade opgelewer het, nie in Transvaal bekombaar was nie.⁶

Ten spyte van hierdie teenslag het die verkope in Julie 1896 alle verwagtings oortref.⁷

Die eerste ses maande van 1896 het met 'n nadelige balans van ruim £ 942 afgesluit. Wallace het die volgende oorsake van dié toestand genoem. Allereers die feit dat die voorrade op 31.12.1895 teen 5% onder die verkoopprijs, pleks van teen kosprys bereken is. Deur dit te doen is 'n ingebeelde wins geskep. Ander faktore wat 'n ongunstige uitwerking op die nadelige balans uitgeoefen het, was die toename in lone en salarisse, die reeds genoemde afskaffing van die invoerheffing op konfyt, die nadelige uitwerking van die runderpes en ondoeltreffende beheer oor die bedryf tot Februarie 1896. Danksy die aanstelling van mnr. Joseph Guttman as algemene bestuurder het toestande aanmerklik verbeter. In sy toeligtig het Wallace geen wins vir die tweede helfte van 1896 in die vooruitsig gestel nie. Vir 1897 het hy, o.m. indien meer plaaslike vrugte beskikbaar sou kom, 'n verbetering in die finansiële toestand van die bedryf voorspel.⁸ In Julie 1896 is produkte ter waarde van ruim £ 1.400:0:0 verkoop.⁹ 'n Redelik tevrede Wallace het die afname in die verkoop van die fabriek se produkte in November 1896 toegeskryf aan die feit dat sekere geliefde konfytsoorte, soos pruime-, vye- en Kaapse appelliefiekonfyt, sowel as ongunstige besigheidstoestande in Johannesburg vir die genoemde daling verantwoordelik was. Weliswaar sou die bestaande voorrade aan die einde van die jaar verkoop wees en is daar met die vervaardiging van 'n nuwe voorraad begin, maar plaaslik was daar geen vrugte bekombaar nie. Transport was, as gevolg van die runderpes, skaars en bygevolg was boere verhinder om hul vrugte by die fabriek af te lewer. Voorrade moes dus uit ander dele van Suid-Afrika verkry word en, ook al omdat die pryse daar hoër was, sou die produksiekoste van konfyt styg.¹⁰

Tydens Wallace se verlof, wat gedeeltelik benut is om die bevoorrading van vrugte uit Kaapland te probeer bewerkstellig, het die algemene bestuurder o.m. aan die hoofkantoor te Londen meegedeel dat 'n sekere mnr. Levy, wat onder toesig van die firma De Jongh en Jamieson sou werk, as verteenwoordiger van die fabriek te Johannesburg sou optree.¹¹

Na sy terugkeer te Eerste Fabrieken het Wallace die hoofkantoor daarvan verwittig dat daar begin is met 'n proefneming, t.w. konfyt, in glasbottels, wat van glasdeksels voorsien was. Tussen die glas en die deksel was 'n kurk-

ring gelé in plaas van 'n velletjie perkament. Op dié wyse kon getoets word of, volgens die nuwe metode, die kwaliteit van die konfyt, afgesluit deur die glasdeksel en die ring, nie sou onder doen vir die vroeëre verseëling van die inhoud. Bottels van 1 en 2 pond inhoud, in totaal 144, is ingevoer en gretig deur kopers aanvaar.

*The jam presents a good appearance in the jars. It is our intention to confine the sale of these jars, in the meantime at least, to Hotels only, and their appearance on the Hotel tables will constitute a good advertisement for our productions.'*¹²

Op 21.12.1896 was die beskikbare voorrade soos volg saamgestel:

Konfyt - blikke met 1 pond inhoud, 9 soorte, 6 d. per blik; 65.428 (£ 1.635:14)

Marmelade - blikke van dieselfde inhoud, 4 soorte, 6 d. per blik, 58.298 (£ 1.457:9 0).

Uitgesoekte konfytsoorte in kaste - blikke van dieselfde inhoud, £ 1:5:0 per kas, 255 kaste (£ 318 15).

Konfyt - blikke van 2 pond inhoud, 4 soorte, 1/- per blik, 3.891 (£ 194:11:0).

Marmelade - blikke van 2 pond inhoud, 1/- per blik, 3.427 (£ 171:7:0).

Marmelade - blikke van 6 pond inhoud, 2/6 per blik, 274 (£ 34:5:0).

Konserwe - blikke van 2½ pond inhoud, 1/- per blik, 161 (£ 8:1:0).

Tamaties - blikke van 1 of 2½ pond inhoud, 4 d. of 9d. per blik, 6.970 (£ 142:0:0).

Vrugte in blik - blikke van 2½ pond inhoud, drie soorte, 2.673 (£ 133:13:0).

Konfyt en marmelade - blikke van 5 pond inhoud, drie soorte, 4 d. per pond, 13.874 (£ 231:4:8).

Appels - (in vate), 2/- per pond, 1.416 pond (£ 11:16:0).

Konfyt - in blikke van 6 pond inhoud, 3/- per blik, 881 (£ 132:3:0).

Vleisekstrak - ongeveer 57 dosyn (£ 10:17:0).

Totale waarde van bogenoemde voorrade teen kosprys: £ 4.481:15:8.¹³

In sy toeligtig oor die tweede helfte van 1896 het sekretaris Wallace o.m. daarop gewys dat daar gedurende die wintermaande feitlik geen vrugte bekombaar was nie. Gevolglik is die werksaamhede gedurende die afgelope halfjaar nadelig beïnvloed.¹⁴

Die vrugteisoen het op 1.12.1896 begin en vanaf dié datum het appelpose en pruime, wat in Transvaal onbekombaar was, van Wellington, Kaapland, begin aankom. Dié aanvoer het tot die einde van 1896 voortgeduur en altesame is 48.370 pond appelpose en 3.776 pond pruime ontvang waarvan 68.869 pond appelpose- en 7.620 pruimekonfyt vervaardig is.

Gedurende die genoemde tydperk is produkte ter waarde van £ 7.535:14:11 (eerste halfjaar: £ 2.983:13:2) verkoop, maar in November en Desember 1896 is die verkope nadelig beïnvloed deurdat sekere konfytsoorte uitverkoop was. Om 'n herhaling van dié ongewenste toestand te probeer voorkom, is alles in die werk gestel om voorrade op te bou wat tot einde Maart 1898 vir afnemers beskikbaar sou wees. In Johannesburg het feitlik al die vernaamste handelaars oor konfytsoorte van die fabriek beskik. Ongelukkig moes, weens onbekende redes, die pryse enigszins verhoog word, maar die hoop is uitgespreek dat die afnemers dié verandering sou aanvaar. Indien dit nie die geval sou wees nie, dan kon daar weer op die ou pryse teruggeval word, maar dit sou 'n verlies

van £ 500:0:0 aan ekstra-inkomste meebring.

Finansieel beskou is daar gedurende die tweede halfjaar van 1896 'n verlies van ruim £ 1.432 gely. Dié verlies is toegeskryf aan rente op die bedryfskapitaal en die uitbetaling van £ 1.295:10:10 aan lone en salarisse tydens die feitlik onproduktiewe tydperk van Julie tot November 1896.

Dié enigste middel om die verlies in wins te verander was, volgens Wallace, gemiddelde maandelikse verkope van £ 2.500 (£ 30.000 per jaar). Onder dié omstandighede kon 'n jaarlikse wins van £ 7.500 verwag word.

(b) *Besonderhede aangaande 1897*

Sekretaris Wallace het, vermoedelik in Februarie 1897, sy verbintenis met die fabriek verbreek en is, in laasgenoemde maand, deur J.A. Barbour opgevolg. In 'n skrywe van 27.3.1897 het Barbour o.m. verklaar dat, ten spyte van vroeëre voorspellings, die vrugte-aanvoer beter was as aanvanklik verwag is. Die meeste vrugte is uit Kaapland ingevoer, terwyl - as gevolg van die verlenging van die reïnspoor na Potchefstroom - heelwat vrugte uit die gelyknamige distrik ontvang is.¹⁵

Gedurende die eerste drie maande van 1897 is 'n wins van £ 1.315:4:11 deur die fabriek behaal.¹⁶ Die kospryswaarde van die voorrade het, op 'n bedrag van £ 12.249:18:5 bedra.¹⁷

Op 24.4.1897 het die algemene bestuurder van die fabriek, Joseph Guttman, in verband met die finansiële toestand van die fabriek o.m. vermeld dat daar besluit is om die produkte, as 'n besparingsmaatreël, nie langer te adverteer nie. Wat Guttman ontstel het was die feit dat, van die begin af, 5% rente op die bedryfskapitaal aan die hoofkantoor te Londen betaal moes word. In dié verband het hy o.m. geskryf:

*It is ridiculous to expect any concern to pay a dividend at the start and that is what is expected of us. Long before the Factory was erected when the first £ 25 - was paid for expenses tot Mr. (?), to go down to the Paarl to buy the second hand machinery so was the interest charged on it. Before we ever had a chance to turn round we were crippled by this interest.*¹⁸

Guttman het, in dieselfde brief vir 'n rentelose bedryfskapitaal van £ 25.000:0:0 gepleit. Indien daar meer kapitaal benodig sou wees dan kon dit met 5% rente belas word. Aan hierdie gedagte het Guttman die volgende toegevoeg:

*It is just as broad as it is long for you, and the only benefit we would receive is that the Jam Factory is then given a fair and just opportunity to show what it can do on a capital of £25.000 instead of it being hampered as no concern should be.*¹⁹

Intussen het Guttman alles in sy vermoë gedoen om, deur die produksie te verhoog, die koste per eenheid te verlaag. Van 8.12.1896 tot 31.3.1897 is 489.814 pond konfyt vervaardig teenoor 293.853 pond tydens die ooreenstemmende seisoen (1895-1896).

Die volgende stap was om die afset te verhoog. Gedurende die eerste drie maande van 1897 is hierdie beleid met welslae bekroon deur persoonlike besoeke aan Johannesburgse handelaars, terwyl ook 'n hoeveelheid konfyt na Lourenço Marques gestuur is.

In Februarie 1897 was daar ewewel 'n ernstige teenslag. Aan 'n agent te

Welverdiend is telegrafies meegedeel om nie meer vrugte te stuur nie, maar die aflewering van dié opdrag is vertraag en op 'n sekere dag is 50.000 pond perskes ontvang wat, nadat dié hoeveelheid verwerk is, nie vir menslike gebruik aangewend kon word nie.

Guttman het ook daarop aangedring dat die konfytmaker, 'n sekere Hengst, deur 'n bekwame vakman vervang word.

Van Hengst het hy geskryf:

*'He is a little bit favored by Mr. Samuel Marks but a more hypocritical scoundrel I have never met.'*²⁰

'n Bekwame konfytmaker, gewerf in Engeland, moes - teen 'n salaris van £ 300 - £ 350 per jaar - aan die begin van die volgende seisoen met sy werksaamhede begin. Op dié wyse is gehoop om die produksie, sowel as die gehalte van die produkte te verhoog.

Terselfdertyd het Guttman 'n poging aangewend om die regering te oorreed om die invoerregte op bestanddele van die vervaardigde konfynt af te skaf, maar die Staatspresident het hom laat verstaan dat die regering hom nie kon innem met die invoertariewe wat deur die Volksraad vasgestel was nie. Daarna het Guttman begin pleit om die regering te laat besluit om ingevoerde konfynt ekstra te belas. 'n Paar Volksraadslede was ten gunste van so 'n maatreël, terwyl Guttman die Staatspresident laat verstaan het

*'that unless something is done for the Factory it will have to close down and will therefore be the means of throwing out of work a large number of his own people.'*²¹

Dit was nie die eerste keer dat Guttman die belange van die fabriek by die regering en die Staatspresident bepleit het nie. In dieselfde brief vermeld hy dat hy, op die tydstip toe die invoerregte op konfynt opgehef is, hy persoonlik na die President gegaan het. Hy het gesê dat hy die fabriek sou moet sluit. 'n Paar dae later is die invoerheffing op buitelandse konfynt weer ingestel.

Vrystelling van invoerregte op suiker (250.000 pond per jaar) sou 'n besparing van meer as £ 500:0:0 meebring, Guttman se brief eindig soos volg:

'I only trust that the Government may be induced to grant us protection of some kind or another.'

*In conclusion I must say that I think we have fairly passed the unproductive stage and we will now be able to show a fair return on the money you have invested in this concern.'*²²

Ongelukkig is, soos uit volgende briewe van Barbour afgelei kan word, die voorspelling van Guttman nie bewaarheid nie. Op 17.8.1897 het Barbour gerapporteer dat die verkope oor die afgelope drie maande nie aan die verwagtings voldoen het nie.

*'This is accounted for to a great extent to the practically entire stagnation of the trade at Johannesburg and till business in general gets into a more settled condition, I do not anticipate any great improvement in the amount of our sales.'*²³

Of verlaagde konfytpryse die swak verkoop geheel of gedeeltelik kon uitwis, was die vraag. O.i. was dié kans nie groot nie omdat Barbour verskeie klagtes oor die swak gehalte van die geproduseerde konfyntsoorte ontvang het. Wat kwaliteit betref, kon dit die produkte van die Kaapkolonie nie ewenaar nie en was die pryse van die ingevoerde produkte slegs 'n bietjie hoër as van die Trans-

vaalse produk. Vir Barbour was die volgende stap duidelik:

*'It is absolutely necessary that a radical change be made in the quality of the Jams to be manufactured in future and this is a question which I would urge for your earnest consideration.'*²⁴

Die meeste vrugte en ander benodighede, waarop invoerregte gehef is, moes nog steeds uit Kaapland ingevoer word. Die plaaslike produk was deurgaans swakker, terwyl die Transvaalse boere meer geld vir hulle produkte wou ontvang as die Kaapse leweransiers.

Nog 'n terugslag was dat die publiek nie gehou het van die helfte van die 21 vervaardigde konfytsoorte nie. Daar moes dus verandering kom. Terselfdertyd het die produksiekoste gestyg. Om dit te verminder het Guttman op die aankoop van sekere masjinerie aangedring om met minder personeel te kon klaarkom.²⁵

As gevolg van bogenoemde oorsake het die verkoop in September 1897 tot 'n bedrag van ruim £ 500:0:0 gedaal.²⁶

Die verkope in September 1897 was 'n laagtepunt. Van Oktober - Desember 1897 is produkte ter waarde van ruim £ 1.305:0:0; £ 1.662:0:0 en £ 1.474 van die hand gesit. In totaal is, in dieselfde jaar, produkte ter waarde van £ 12.991:12:4 van die hand gesit.²⁷ Die finansiële jaar 1897 het met 'n verlies van £ 969:8:7 geëindig.

In sy ontleding van hierdie syfers het sekretaris Barbour o.m. aangevoer dat die gemiddelde maandelikse verkoopsyfers, in vergelyking met dié van 1896, met ruim £ 206 toeneem het. Tewens het hy, met betrekking tot 1898, verwag dat die verteenwoordiger te Johannesburg die verkoop van die fabriek se produkte verder sou laat toeneem. O.i. was die belangrikste faktor in verband met die verkoop van die fabriek se voortbrengsels in 1897 dat die regering besluit het om al die ingevoerde konfynt met 40/- per 100 pond te belas. Sodra die Transvaalse handelaars van hulle ingevoerde, belaste voorrade ontslae sou wees, kon daar 'n groter afset van die Transvaalse konfynt verwag word. As 'n voorsorg om eie winste te verhoog sou die prys van die konfynt van Eerste Fabrieken met ingang van 1.3.1898 styg.²⁸

(c) *Besonderhede aangaande 1898*

Voorlopig was bogenoemde gedagtes toekomsmusiek. Tot April 1898 het die verkope sterk gedaal.²⁹ Aan die einde van die jaar was die bedryf se wins £ 300:17:11 nadat 'n bedrag van £ 1.702:10 as rente aan die firma Lewis en Marks betaal is. In dié verband het sekretaris Barbour die volgende kommentaar gehad:

*'This, I think, is in the circumstances, a very satisfactory result and appears all the more so when it is borne in mind that the quantity of Jams - manufactured and the sales to customers during the period under discussion, as compared with those during the preceding year 1897, show a falling off.'*³⁰

In totaal is in 1898 434.979 pond konfynt geproduseer. Maandeliks is ewewel gemiddeld goedere ter waarde van £ 151 minder verkoop as in 1897. Dit ten spyte van die reeds vermelde invoerregte. Nog 'n faktor van betekenis, wat die firma se omset nadelig beïnvloed het was die mindere mate van koopkrag en

die feit dat die bevolking van Johannesburg afgeneem en sommige winkeliers hulle deure gesluit het. Ten spyte van hierdie omstandighede moet 'n verskerpte beheer oor uitgawes en die geslaagde invordering van uitstaande skulde o.i. gesien word as belangrike faktore wat 'n bedryfswins, hoe klein ook al, moontlik te maak vir die jaar 1895.

(d) *Besonderhede aangaande 1899*

Tydens die seisoen het die fabriek in totaal 240.325 pond konfyt, hoofsaaklik van appelkose, perskes, appels en kwepers, vervaardig.³¹

Op 29.5.1899 het Barbour die hoofkantoor te Londen se aandag op aanhoudend dalende afname van die kant van handelaars gevestig en dié verskynsel aan

'the general stagnation' toegeskryf wat die land in sy wurggreep het.³² In dieselfde maand het die totale afset, versprei oor Johannesburg, Krugersdorp, Pretoria en Vereeniging £ 450:6:7 bedra.³³ 'n Maand later het die fabriek se voorraad 'n bedrag van £ 11.463:17:2 verteenwoordig.³⁴ Op 31.12.1899 het dié bedrag tot £ 9.374:4:11 verminder.³⁵

(e) *Besonderhede aangaande 1900*

In 1900 is uitsluitend balansstate en voorrade in die briewekopieboek gepubliseer. Korrespondensie ontbreek. Op 30.6.1900 was nog konfytsoorte met 'n totale waarde van £ 113:0:0 in voorraad.³⁶ As gevolg van die oorlog is, tussen 1.1.1900 en 30.6.1900 konfyt ter waarde van £ 3.472:4:0 aan die Britse militêre Direkteur van Voorrade verkoop, terwyl die Transvaalse Proviandkommissie se aankope £ 869:4:0 bedra het.³⁷

Op 31.12.1900 was die genoemde Direkteur van Voorrade se skuld nog £ 100.0:0, terwyl die Proviandkommissie se skuld nog dieselfde was. Van diverse skuldenaars moes die firma nog £ 2.122:13:7 ontvang, terwyl daar nog 'n bedrag van £ 51:3:6 aan skuldeisers verskuldig was.³⁸

Met hierdie besonderhede eindig die inhoud van die geraadpleegde briewekopieboek.

In hierdie bydrae is slegs 'n gedeelte van die inhoud van die briewekopieboek in aanmerking geneem. Nadruk is gelê op die finansiële aspek, die produksie en die afset van die produkte en pogings wat, met welslae, aangewend is om owerheidsbeskerming van die bedryf te verkry.

Wat die ontwikkeling van 'n kerngesonde bedryf benadeel het, was o.m. die volgende faktore: Die verpligting om 5% rente op die bedryfskapitaal te betaal voordat wins getoon kon word, die aankoop van majimerie, blik, kassies en ander verpakkingsmateriaal uit die buiteland, die verpligte invoer van 'n groot deel van die benodigde vrugte uit Kaapland, die afhanklikheid van goeie en slegte opbrengste en die feit dat die produksieperiode van die konfyt tot 'n paar maande beperk was.

Die kwaliteit van die produkte was nie altyd onberispelik nie. Dit, sowel as wisselende ekonomiese omstandighede in die Republiek was nie altyd be-

vorderlik vir die afset nie.

Dit is slegs 'n paar faktore wat veroorsaak het dat die bedryf slegs in 'n enkele jaar (1898) 'n skamele wins van £ 300:0:0 kon aantoon.

Jan Ploeger

1. Op veelkleurige etikette wat in 'n ongenoemde jaar deur die firma Wetterwald, Bordeaux, Frankryk, gedruk is, kom afbeeldings van 'n paar medaljes voor.
2. Briewekopieboek, pp. 80-81, List of stock in hand at 30th June 1896.
3. *Ibid.*, p. 7, G.H. Wallace - Lewis & Marks, 29.2.1896.
4. *Ibid.*, pp.32-33, G.H. Wallace - Lewis & Marks, 9.5.1896.
5. *Ibid.*, p. 58, G.H. Wallace - Lewis & Marks, 27.6.1896.
6. *Ibid.*, pp. 59-60, G.H. Wallace - Lewis & Marks, 4.7.1896.
7. *Ibid.*, p. 60.
8. *Ibid.*, pp. 83-86, G.H. Wallace - Lewis & Marks, 25.7.1896.
9. *Ibid.*, p. 89, Return of Sales during month of July 1896.
Vir Augustus 1896 was die bedrag £ 1.354:13:7. W. het hierdie bedrag as redelik bevredigend beskou (*ibid.*, p. 106). September 1896: £ 1.188:4:0 (*ibid.*, p.117). Oktober 1896: £ 1.493:7:3 (*ibid.*, p. 133). November 1896: £ 1.066:15:3 (*ibid.*, p. 149).
10. *Ibid.*, pp. 150-151, G.H. Wallace - Lewis & Marks, 5.12.1896.
11. *Ibid.*, p. 152, Joseph Guttmann - Lewis & Marks, 12.12.1896.
12. *Ibid.*, p. 170, G.H. Wallace - Lewis & Marks, 2.1.1897.
13. *Ibid.*, pp. 185-186. List of stock in hand at 31st December 1896.
14. *Ibid.*, pp. 187-192, G.H. Wallace - Lewis & Marks, 6.2.1897.
15. *Ibid.*, p. 221, J.A. Barbour - Lewis & Marks, 27.3.1897. Barbour het, voor sy oorsplasing na Eerste Fabrieken, In die Pretoriase kantoor van die firma gewerk (*ibid.*, p. 224).
16. *Ibid.*, p. 230, Profit and Loss Account 31st March 1897.
17. *Ibid.*, p. 235, Stock of Jams on hand 31st March 1897.
18. *Ibid.*, p. 250, Joseph Guttmann - Isaac Lewis, 24.4.1897.
19. *Ibid.*
20. *Ibid.*, p. 256.
21. *Ibid.*, p. 260.
22. *Ibid.*, p. 261.
23. *Ibid.*, p. 323, J.A. Barbour - Lewis & Marks, 17.8.1897.
24. *Ibid.*, p. 324.
25. *Ibid.*, p. 329.
26. *Ibid.*, p. 357, J.A. Barbour - Lewis & Marks, 4.10.1897.
27. *Ibid.*, p. 410, Summary of Sales during Year 1897.
28. *Ibid.*, p. 424, J.A. Barbour - Lewis & Marks, 23.3.1898.
29. *Ibid.*, p. 427, J.A. Barbour - Lewis & Marks, 18.4.1898.
30. *Ibid.*, p. 528, J.A. Barbour - Lewis & Marks, 20.3.1899.
31. *Ibid.*, p. 545, J.A. Barbour - Lewis & Marks, 14.4.1899.
32. *Ibid.*, p. 569, J.A. Barbour - Lewis & Marks, 29.5.1899.
33. *Ibid.*, p. 574, Summary of Sales during May 1899.
34. *Ibid.*, p. 584, Stock Sheet as at 30th June 1899.
35. *Ibid.*, p. 596, Stock Sheet as at 31st December 1899.
36. *Ibid.*, p. 603, Stock of Jams at 30th June 1900.
37. *Ibid.*, p. 601, List of Debtors at 30th June 1900.
38. *Ibid.*, p. 608, List of Debtors at 31st December 1900; p. 609, List of Creditors at 31st December 1900.

VICTORIA DRUKKERY PRETORIA